

MƏQALƏ

Gülər Abdullabəyova

Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor

abdullayeva46@mail.ru

81*1 (16) 2020*

Polyak mühacir ədəbiyyatı

1950-ci illərin birinci yarısında Polşa və bütün Şərqi Avropanın sərhədləri “dəmir pərdə” ilə bağlı idi. “Soyuq müharibə” polyak ədəbiyyatının Avropa və bütün dünyada baş verən bədii proseslərdən təcridini daha çox dərinləşdirdi. Bu, milli mədəniyyətin xüsusilə duyulan parçalanması, ölkənin mühacirətlə təmaslarının əməli olaraq kəsilməsi dövrü idi.

Buna baxmayaraq, qərbətdəki polyak yazıçıları yeni şəraitə uyğunlaşmanın müəyyən müddətindən sonra ədəbi fəaliyyətlə intensiv məşğul olurlar. 50-ci illərin birinci yarısında: Vitold Qambroviç – “Trans-Atlantik” “Nikah”, Qustav Xerlinq-Qrudzinski - “Özgə aləm”, Kazimej Vejinski – “Yeddi nal” kimi dəyərli əsərlərini yaradırlar.

1939-cu ilin payız hadisələri dövründə mühacirətdə olan, sonradan isə Avropa və Amerikanın müxtəlif ölkələrində polyak- mədəniyyət mərkəzləri yaradan polyak yazıçılarının yaradıcılığı fəal inkişaf edir. Fransanın işğalına qədər (1940) əhəmiyyətli mühacirət mərkəzi Parisdə mövcud idi ki, burada ən məşhur polyak ədəbi jurnalı “Viadomoşçi Literacki” (“Ədəbi xəbərlər”) “Viadomoşçi Polskie” (“Polyak xəbərləri”) adı ilə nəşr olunmaqda davam edirdi. Antoni Slonimski, Mariya Pavlikovska-Yasnojevska, Mariya Kuntseviçova İngiltərədə, Yulian Tuvim, Yan Lexon, Kazimej Vejinski ABŞ-da sığınacaq tapdılar, 1933-cü ilin sentyabrında Argentinada turist kimi qalan Vitold Qambroviç Buenos-Ayresdə qalmağa və uzun illər (1963-cü ilə qədər) orada mühacirətdə yaşamağa məcbur oldu.

Qeyri-adi zəngin yaradıcılığını əsasən esseistika təşkil edən Stanislav Vintsen-

zin (1888-1971) nəsri marağ kəsb edir. Yazıçı müxtəlif mədəniyyətlərin çulgaşdığı özünəməxsus guşədə - Qutsulşınada doğulub, məhz bu diyar onun əsərlərində daha çox rast gəlinən mövzularda öz əksini tapmışdı. Yazıçının yaradıcılığında qutsul mövzusunun zirvəsini geniş epik-esseist sikl təşkil edir: “Yüksək dağ çəmənidə. Yuxarı Qutsuldan şəkil, düşüncə və söhbətlər”.

Kitabın birinci cildi 1936-cı ildə, axıncı cild isə yazıçının ölümündən sonra (1971) nəşr olunub.

Vintsenz müharibədən sonrakı illəri mühacirətdə keçirir. Əvvəlcə Almaniya və Fransada, həyatının axır mərhələsini isə İsveçrədə (Lozannada) yaşayır. Uzun illər Parisin “Kultura” jurnalı ilə əməkdaşlıq edir, məhz orada onun esseləri dərc olunur. Yazıçının əsərləri bir neçə mühacir kitabçalarında, o sıradan “Avropa mövzuları” (1977), “Dialoqda” (1983) nəşrlərində dərc edilir. Vintsenzın esselərinin tematikası qeyri-adi dərəcədə rəngarəngdir, onlar həm müasir mədəni prosesləri təqdim edir, həm də Aralıq dənizi fəlsəfə və incəsənəti ənənələrinə müraciət edir. Onun Homerə, Danteyə, Servantesə həsr olunmuş esseləri seçilir.

Polyak esseistləri həm də müasir sivilisasiyanın mənəvi problemlərini qaldırır və tədqiq edirlər. Yan Yuzef Şçepanskinin “Naməlum tribunal qarşısında” (1975) essesi bu sıradandır. Polyak esseistikasındakı mənəvi problematika II Dünya Müharibəsi illərində yəhudilərin faciəli taleyi ilə əlaqədardır, bu mövzuya Henrik Qrinberqin – (1936-cı ildə doğulub, 1967-ci ildən mühacirətə gedib) əsərlərində rast gəlinir. “Qeyri-bədii həqiqət” əsərində yəhudi xalqının faciəsi öz əksini şəxsi tale, təcrübə və yaşantılar prizmasından keçirilib göstərilməklə tapıb. Əsərin avtobioqrafik mühiti Qrinberqin povesti üçün xarakterik olan hekayət, nəql qurluşunu da həll etmiş olur. Bu mühit yazıçının sanballı əsəri olan “Avropa müharibəsi”ndə (1965) çox vaxt uşaq nəzərindən təqdim edilir. İşğal zamanının faciəli hadisələri beş yaşlı körpənin sadə dil tərzilə çatdırılır. Bunu “Qələbə” (1969) əsərində bilavasitə müharibədən sonrakı hadisələrin nağılcısının genosiddən qurtulmuş, sağ qalmış oğlanın olduğu povestdə də izləmək mümkündür. O, 1984-cü ildə Qərbi Berlində nəşr olunmuş “Qeyri-bədii həqiqət” toplusunda yəhudilərin müasir taleyi problemini, tarixi genosid probleminə saymazmıyana münasibətdən dolayı ağırlıq durumu tədqiq edir, ictimai dezintegrasiyaya məruz qoyulmuş xalqın faciəsini nəzərdən keçirir. “Qeyri-bədii həqiqət”də Qrinberq müasir polyak ədəbiyyatında yəhudi mövzusunun mövcudluğunu bir daha qeyd edir. Ədəbiyyatın müxtəlif janrları ilə sərhəddə olan esse fəlsəfi problematikaya müraciətdə ifadə olunur. Bu, özünü Vladislav Tatarkeviçin, Leşek Kolakovskinin və Çeslav Miloşun yaradıcılığında, xüsusən, axıncının “Ulro torpağı” əsərində göstərir.

Müasir polyak ədəbiyyatında tarixi esseistika da geniş təmsil olunur. Pavel Yaşenitsa, Marian Brandis və Aleksandr Boxemski onun görkəmli yaradıcılarından.

Nəsrin esseləşdirilməsi hadisəsi yeni forma tədqiqatları sahəsində axtarıları sonlandırmır. Burada başqa bir prosesi də izləmək mümkündür. Müasir polyak, həm ölkə, həm də mühacirət ədəbiyyatında yazıçıların ənənəvi janr, norma və növlərindən uzaqlaşma tendensiyası aşkara çıxır. Oturuşmuş ədəbi strukturların dağılması XX əsr nəsrinin müxtəlif istiqamətlərində ifadə olunur, o, Karol İjiovskinin povesti, Vitold Qambroviçin, Eji Andjeyevskinin və Vilhelm Maxın nəsrində aşkara çıxır. Yeni formaların meydana çıxması həm də poeziya və dramaturgiyada görünür. Ən müasir polyak

lirikasında Tadeuş Rujeviç “natəmiz” janrların ustası sayılır. O, istedadlı dramaturq olaraq səhnə əsərlərinin strukturunda dəyərlərin əhəmiyyətli dəyişikliyinə nail olur.

Müasir polyak ədəbiyyatında ədəbi formaların dəyişməsilə eyni vaxtda, heç də az vacib olmayan başqa proses də izlənilir: tarix və ədəbiyyatın, zaman-zaman tövbə xarakterli avtobioqrafiyanın sərhədlərində yerləşmiş bədii formaların gözlənilməz irəliləyişi və dinamik inkişafı.

Faktoloji ədəbiyyat, gündəlik, xatirat, səyahət gündəliyi - bunlar müasir ədəbiyyatda mərkəzi mövqeli ədəbi cizgilərlə seçilən bədii təzahürlərin əsas nümunələridir. Təxəyyül və fantaziya qiymətdən düşür, gerçək reportajlar, nə qədər subyektiv və natamam olsa da, getdikcə daha vacib və əhəmiyyətli olur. Cəmiyyət üçün əxlaqiliyə dair sübutlar lazımdır, o isə gerçək şəxslərin fərdi təcrübəsi ilə əlaqədə baş verir. Burada təxəyyül və həqiqətin hüdudlarında yerləşən, tez-tez hətta xatirə-tövbə metodundan istifadə edən ədəbi hadisələrin inkişafına mühacirət ədəbiyyatının böyük xidmətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ədəbi gündəlik - özündə avtobioqrafik sənədin və bədii nəsrin əlamətlərini birləşdirən bu janr mühacirət ədəbiyyatında intensiv inkişaf durumundadır. Morfoloji cəhətdən qeyri-müəyyən janr konvensiyası müxtəlif bədii əsərlər yaratmağa imkan verir.

Müasir avtobioqrafik nəsrin ən görkəmli müəllifləri kimi Vitold Qombroviç (“Gündəlik” 1957-1966), Yan Lexonu (“Gündəliklər” 1967-73), Qustav Xerlinq-Qrudzinski (“Gecə yazılmış gündəlik” I cild 1973-cü ildə nəşr olunub) göstərmək olar.

“Nəql edilən gündəlik” - Aleksandr Vatın “Mənim əsrim” (1987) əsəri müasir polyak ədəbiyyatında hadisə hesab olunur.

Müasir polyak ədəbiyyatında qrotesk konsepsiyasını, lağ və istehza poetikasını fəal şəkildə istifadə edən absurd teatrı xüsusi yer tutur. Absurd teatrı zəngin Avropa və polyak teatr ənənələri üzərində inkişaf edib. Bu ənənə Stanislav İqnasi Vitkeviçin “Xoşbəxt günlər”i, “Qodonun intizarında”, “Fəlakət” kimi məşhur əsərlərin müəllifi Samuel Bekettin, “Buynuzburun”, “Ölümünə oyun” pyeslərinin yaradıcısı İon İoneskonun adları ilə yanaşı qeyd olunur. Yaradıcılığı polyak mühacirət ədəbiyyatına aid olan yazıçı Vitold Qombroviçin dramaturgiyası da diqqətəlayiqdir. 1953-cü ildə Parisdə onun “Toy” pyesi nəşr olunub, əsərin Polşadakı nəşri 1957-ci ildə həyata keçib. Qombroviçin qrotesk “Toy” pyesi yazıçının bütün yaradıcılığı üçün ən vacib problematika olan insan münasibətlərini, xüsusən cəmiyyətin sırdığı rol və qaydaların insanın psixikasına dağıdıcı təsiri problematikasını qaldırır. Qombroviç absurd və qrotesklə bərabər, parodiya texnikasına müraciət edir. Müəllifi “Toy”u yaratmağa sövq edən V. Şekspirin pyesləri, eləcə də romantizmin ənənələri olub. V.Qombroviçin pyesi dil baxımından çoxtəbəqəlidir və müxtəlif interpretasiyalara şərait yaradır: yazıçı burada klassik ritorikanı və poetik üslubu müşayiət edən danışiq və dialekt dillərindən yararlanıb. Dil-üslub qarışmaları, müxtəlif dil normalarının birləşməsi “Toy”un parodiya və istehza çalarlarını dərinləşdirir və bununla bərabər, V.Qombroviçin yaradıcılığında yer alan, faciəvilinin lağ və farsla birləşdiyi ədəbi forma dialektikasını gerçəkləşdirir.

Pyesdə yuxu poetikasından istifadə olunması maraqlı doğuran bədii vasitədir. Pyesdəki əhvalat əsas qəhrəman Henrikin yuxugörməsində cərəyan edir, bu, insanın

müəyyən qaydalara riayət etməsinin şərtliyini nəzərə çarpdırır, pyesdə usanmaz forma oyunu gözdən keçirilir.

XX əsr teatr avanqardının genişmiqyaslı hərəkətində Tadeuş Rujeviçin (1921) dramaturji irsini polyak dramaturgiyasının görkəmli nailiyyətlərinə aid etmək lazımdır. “Kartoteka” pyesində (1960) yazıçı şüur və şəxsi keyfiyyətlərini itirmiş müasir insanın səmimi obrazını yaratmışdır. Bu müşahidələri spesifik poetika müşayiət edir: Rujeviç onu orta əsrlər moralitet-ədəb qaydaları ənənələrinə bağlayır. Rujeviç öz aralarında qarşılıqlı bağlılığı olmayan səhnələrin illüstrasiya etdiyi bir bioqrafiyası olan insanı (hər kəsi) pyesin qəhrəmanına çevirir. Digər teatr qəhrəmanlarının mahiyyətə sürrealist mahiyyətini əsas qəhrəmanın subyektivliyinin və adekvatlığının olmaması müşayiət edir: onun sifəti, adı, yaşı, sənəti yoxdur. Səhnələrin sırası şüur axınının ifadəli forması ilə assosiasiyadadır, o, poetik əsərə xas olan vasitələrlə tərtib edilir: müəllif qısaltma, təkrar, metafora, gözlənilməz assosiasiyalar və əsas fikirlər, prozaizmlərlə “əməliyyatlar aparır”.

“Kartoteka” qəhrəmanı gah Janek, gah Kazyo, bəzən Henrik, Zdislav, yaxud Viktor adlanır. Onun bəzən yeddi, bəzən də qırx yaşı var. O eyni zamanda küçə olan otaqda yaşayır. Bu qəhrəman operanın inzibati rəhbəri, yaxud vacib müəssisənin direktorudur. Bəlkə, o heç kimdir, yaxud, əksinə, bizim hər birimizdir?

“Kartoteka”nın qüvvəsi istehza və lağdadır. Rujeviç burada müasirliyin tərəfində dayanır. “Yalnız gülüş ağılınızın ayıqlığını və axır hesabda bizim azadlığımızı dirçəldə bilər” - müasir ədəbiyyat tarixçisi Jan Blonski belə yazır.

Rujeviçin “Kartoteka”sını həm də açıq dramaturji kompozisiya xarakterizə edir; müxtəlif şərtlilər səhnə janrları ilə əsəri birləşdirir: müasir moralitetlə yanaşı qrotesk parodiyalar, dram poetikası mövcuddur.

60-cı illərdə Rujeviçin dramaturji yaradıcılığı fəal şəkildə inkişaf etməkdə idi. O çoxsaylı əsərlər nəşr etdirir: “Laokoonun qrupu” (1962), “Şahidlər, yaxud bizim kiçik sabitləşmə” (1964), “İməkləmə” (1972), “Bəyaz evlilik” (1975).

1920-ci ildə Bojenqində (Krakov vilayəti) doğulmuş Slavomir Mrojekin dramaturji yaradıcılığı həm teatr tənqidi, həm də tamaşaçılar arasında böyük rəğbət doğurub. O, dramaturq, nasir, satirikdir. İlk əsəri – “Gənc şəhər” (“Młode miasto”) reportajı 1950-ci ildə “Przekroj” jurnalında dərc olunub. Qdanskda Bim-Bom eksperimental tələbə teatrında əməkdaşlıq edib. “Dziennik Polski” qəzetinin (1950-54) redkollegiya üzvü, 1956-dan 1959-cu ilə qədər “Dziennik Polski” (1956-57), “Życie Literackie” (1957-59) nəşrlərində “A-dan Z-ədək” parodiya rubrikasının müəllifi olub. 1963-cü ildə İtaliyada, 1968-dən Parisdə yaşayıb, ondan sonra isə Çilidə məskunlaşıb. “Tanqo” pyesi (1968) əksəriyyət tərəfindən onun ən yaxşı əsəri hesab olunur. Əsər bir çox interpretasiyalara uğrayıb. Burada müasir həyatın dözülməzliyi fikri nəzərdən keçirilir, “Vampir” rəqsi ilə bitir və bu yerdə Stanislav Vıspyanskinin “Toy” əsəri ilə səsleşir. Pyesdə həm də əxlaqi tematika nəzərdən keçirilir: meşşan ailəsinin gücsüzlüyü və dağılması, üsyan edən oğulbalanın qeyri-səmimi ambisiyaları Qabriela Zapolskanın “Pani Dulskanın əxlaqı”nı xatırladır. “Tanqo”ya publisistik kateqoriyalarla da baxmaq olar - kommunist, siyasi aktuallığa, həqiqətə işarələrin birləşməsi kimi.

Əsər Mrojekin yaradıcılığı üçün xarakterik olan qrotesk manerasında: eyni vaxtda sürrealist və realist maneralarda yazılıb. O öz obrazları və tematikası ilə Stanislav

İqnatsı Vitkeviçin pyes ənənələrilə səsləşir. “Tanqo” onun interpretasiyalarının bu barədə söz açdığı çoxmənalı pyesdir. Öz dərin mənası ilə o, əxlaqi nizamının itməsilə hədələyən konformizm qarşısında xəbərdarlıqdır. Amma “Tanqo” eyni zamanda anarxiya və zor doğuran nihilist bunta yönəlmiş mesajdır.

Mrojekin xüsusilə böyük yaradıcılıq uğuru iki xarakterin, iki insan taleyinin, həyata iki baxış bucağının konfrontasiyasının göstərildiyi “Mühacirlər” pyesidir (1975). Bu əsər eyni zamanda “ziyalının” və “adi adamın”, doktrinyorun və praktik fərdin mentallıq fərqi nümayiş etdirir.

S. Mrojekin pyesləri arasında 70-80-ci illərdə yazılmış ən vaciblərinin – “Xoşbəxt təsadüf” (1973), “Qozbel” (1975), eləcə də “Sallaqxana” (1975) əsərlərinin ayrıca yeri var.

Qərbi Avropa ölkələrində mühacirət mərkəzlərinin formalaşdığı dövrdə uzaq Arqentinada isə yuxarıda adını ötəri qeyd etdiyimiz Vitold Qombroviçin yaradıcılığı fəal şəkildə inkişaf etmişdir. O, 1904-cü ildə Opatovo yaxınlığında Maloşitsıda doğulmuş, 1969-cu ildə Vensdə (Fransa) vəfat etmişdir. Nasir, dramaturq, esseist olan V.Qombroviç 1922-ci ildə müqəddəs Stanislav Kostka gimnaziyasını, 1927-ci ildə isə Varşava Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. Həmin il fəlsəfə və iqtisadiyyatı öyrənmək üçün Parisə gedib. Varşava məhkəmələrində davamsız applikasiyalardan sonra özünü bütövlüklə ədəbiyyata həsr edib.

1934-cü ildən “Kuryer poranny” ədəbi jurnalı ilə əməkdaşlıq etməklə 1973-cü ildə nəşr olunmuş tənqidi məqalələr, resenziyalar dərc etdirib. 1939-cu ilin avqustunda yazıçı Arqentinaya gedir və o burada ikən müharibə başlanır. Bir neçə il Buenos-Ayresdəki polyak bankında işləyən ədib, mühafizəkar mühacir mühiti tərəfindən qəbul edilməyərək, uzun müddət ədəbi tənhalıqda yaşayır. 1963-cü ildə kitabların populyarlaşması hesabına Ford Fondunun illik təqaüdünü almaqla Paris ətrafındakı Royamonta, sonra isə Nitsa yaxınlığındakı Vensə köçür. V.Qombroviç 1967-ci ildə Beynəlxalq Ədəbiyyat Mükafatını alır.

O, yaradıcılığa xüsusi psixoloji təsadüflərə həsr olunmuş yarıfantastik hekayələrlə başlayıb. “Yetişənlik dövrünün gündəliyi” toplusu (1933) da onlara aiddir, bu hekayələr daha geniş həcimdə “Bakakay” adı ilə 1957-ci ildə nəşr olunur. Onun “Freddurka” povesti (1937) tənqidin diqqətini cəlb edib, burada müəllif mədəniyyət və adətlərin müxtəlif nümunələrini aşkara çıxarmaqla öz yaradıcılığının əsas mövzularını formalaşdırıb.

V.Qombroviç böyük fasilədən sonra, Arqentinada “Nikah” pyesini və “Trans-Atlantik” povestini yazıb. Əsərlər 1953-cü ildə birlikdə, 1957-ci ildə isə müəllifin şərhilərlə vətəndəki nəşrdə işıq üzü görmüşdür. 1960-cı ildə Parisdə yazıçının iki povesti – “Pornoqrafiya” və “Kosmos” nəşr olunur. İşğal edilmiş Polşanın dəyişmiş gerçəkliklərini ümumiləşdirən birinci əsərdə yazıçı diqqəti gerçəklikdən doğan cinayətkar heyranlığa cəmləyib.

“Kosmos” əsəri 1965-ci ildə Parisdə nəşr olunub, burada yazıçı hadisələrin təsadüfiliyi və vacibliyi arasında əlaqə və kontaktları tədqiq edərək, erotik psixologiyanın müəmmalı nahiyələrinin dərinliyinə üz tutur. V.Qombroviçin axırını əsəri “Peretta” parodiya-qrotesk pyesi 1975-ci ildə Parisdə nəşr olunub.